

ДО ПРОБЛЕМИ ЖАНРУ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОРТРЕТА

Марія ФЛОРЯК, студентка Факультету Словесності,
Бельцький державний університет імені Алеку Руссо
Науковий керівник: **Людмила ЧОЛАНУ**, асист. унів.

Rezumat: *Articolul este dedicat evidențierii portretului literar ca gen separat. Se ia în considerare apariția și clasificarea portretului literar, se disting trăsăturile sale de gen și se propune ipoteza existenței unei varietăți a acestui gen în versurile ucrainene.*

Cuvinte-cheie: *portret literar, memoriu-biografic, documentar-biografic, literar-critic, științific-monografic, portret liric.*

У сучасному літературознавстві термін «літературний портрет» вживається на позначення і художнього засобу, і окремого жанру. Під літературним портретом як художнім засобом розуміють зображення зовнішності літературного персонажа. Термін «літературний портрет» тлумачиться також як жанр літературно-критичного або науково-популярного нарису про життя та творчість письменника, близький до наукової біографії, стислий за викладом, розрахований на масового читача. Під літературним портретом у цьому аспекті розуміють художнє явище, що синтезує у своєму змісті та структурі елементи документальних та художніх жанрів, публіцистичність та художню образність, об'єктивність спостережень та суб'єктивність особистих оцінок [6].

Метою нашого дослідження є висвітлення літературного портрету як окремого жанру. **Завдання** дослідження:

- висвітлення поняття «літературний портрет»;
- огляд класифікації літературного портрета;
- систематизація ознак літературного портрета як жанру.

Розглядаючи поняття літературного портрета як жанру, необхідно враховувати особливості розвитку літературного процесу.

У XIX столітті у світовій літературі розпочався процес формування нових епічних жанрів, у яких позначилася зміна типу художнього мислення письменників. Романтичну поему та повість змінює реалістичний роман, повість-розповідь, а також «фізіологічний нарис» (М. Гоголь «Шинель»), в якому поєднуються документальні та мистецькі засади. Розвиток жанру фізіологічного нарису став стимулом до появи творів мемуарно-біографічної літератури та перших дослідів у жанрі літературного портрета, який визначив свої способи створення характеру людини. Літературний портрет органічно вписався у жанрову систему літератури.

Першими зразками нового жанру в українській літературі вважаються нариси Панаса Мирного «Подоріжжя од Полтави до Гадячого» (1875) і Нечуя-Левицького «На Дніпрі» (1878). Водночас у російській літературі з'являються нариси В. Г. Короленка, І. С. Тургенева, Н. С. Лескова. Предметом їх зображення закономірно стають великі романісти епохи – Л. Н. Толстой, І. С. Тургенев, І. А. Гончаров, Ф. М. Достоєвський. Ці твори, особливо нариси про Л. Толстого, вплинули на становлення жанру літературного портрету в обох літературах.

Важливою рисою літературного портрета є спрямованість до зображення непересічної людської особистості, її духовних пошуків, моральних принципів. Усе це передбачає особливий спосіб естетичного пізнання людини й характеризує специфіку цього пізнання. В ньому проявляється соціологічне, публіцистичне і художнє начало. Перші два ріднять літературний портрет з журналістикою, третє – з художньою літературою. Соціологічне начало полягає в спрямованості на суспільні відносини і проблеми, на розгляд соціальних сторін діяльності особистості. Публіцистичне проявляється в опорі на факти, у відкритості авторської позиції, в прямоті висловлюваних думок і оцінок. Художнє полягає у створенні не тільки образу-персонажа, а й образної картини дійсності [3].

Літературний портрет письменника, створений іншим письменником – це твір, у якому факти реальної біографії одного переосмислюються творчою фантазією іншого. Автор, створюючи портрет іншої творчої особистості, поєднує у ньому реальні риси зовнішності та поведінки із власним розумінням характеру персонажа. Він може нагадати загальновідомі факти біографії чи висловлювання про свого героя інших осіб. Але головна задача літературного портрета – зруйнувати складені стереотипи, оновити

уявлення про митця, показати його в іншому ракурсі. Літературний портрет є максимально суб'єктивним баченням особистості. Автор ставить за мету показати митця не всебічно і не у визначальному аспекті, а розкрити ту грань характеру, яка відкрилась особисто йому. Тому, наприклад, у спогадах Богдана Рильського «Мандрівка у молодість батька» Максим Рильський постає іншим, ніж у спогадах друзів поета Андрія Малишка чи Остапа Вишні.

І. Василенко схильна вважати, що літературний портрет, як особливий засіб осягнення й змалювання реальної історичної особи в літературі, являє собою специфічний жанр словесного мистецтва, спільний для художньої, документальної та художньо-документальної літератури [10].

Літературний портрет відзначається поєднанням документального образу й авторської концепції, а також фрагментарністю, ескізністю, вільною композицією. Жанр літературного портрету може бути синтезом повісті та нарису, внаслідок якого реальність спогаду стає художньою реальністю. Для літературного портрета характерна оповідальна манера, у якій поєднані ліричне і публіцистичне начала, особисті спостереження, авторські роздуми та оцінки.

Зображення літературного портрета мотивується не біографією, а логікою авторського задуму. Автор літературного портрета не ставить перед собою завдання відтворити весь життєвий шлях свого героя. Він показує своєрідність митця через одну або кілька зустрічей зі своїм героєм. Для автора на першому плані – його власні враження про героя. Для розкриття характеру портретованого він може відтворити особливості епохи, зобразити факти, якщо став їх свідком. При цьому він прагне досягти портретної схожості, що теж визначає специфіку жанру.

Одні літературознавці розглядають літературний портрет як жанр літературної критики (Л. Я. Воронова, М. Т. Мезенцев). Другі сприймають як біографічний жанр (О. Дей, В. Костюченко, В. Качкан та ін.). Треті – як твори мемуарного характеру, побудовані на особистих спогадах (М. Мельник). Літературний портрет став поширеною жанровою формою у сучасній українській літературі. Майстрами літературного портрета мемуарного характеру зарекомендували себе Микола Бажан «Думи і спогади», Петро Панч «Відлітають журавлі», Сава Голованівській «Меморіал», Семен Журахович «Пам'яті пекучий біль», Тамара Мороз-Стрілець «Голос пам'яті», Олекса Ющенко «В пам'яті моїй» тощо.

В. Барахов у роботі «Мистецтво літературного портрета» пропонує таку типологію досліджуваного жанру: 1) літературний портрет як жанр мемуарно-автобіографічної літератури; 2) літературний портрет як документально-біографічний твір про історичного діяча минулого, заснований на використанні документів, листів, свідчень сучасників тощо; 3)

літературний портрет як жанр літературної критики; 4) літературний портрет як жанр науково-монографічного дослідження про творчість відомого діяча літератури, театру, живопису і т. д. [2]. Розглянемо їх особливості.

1. Літературний портрет як жанр мемуарно-автобіографічної літератури. Особливий розділ мемуарної літератури, на думку В. Барахова, утворюють спогади про письменників. Літературний портрет у мемуарно-автобіографічній літературі розуміється як художньо-цілісна характеристика реальної особистості, розгорнута у всьому тексті нарису, яка створює уявлення про його індивідуально-неповторний, живий образ, про його характер. У мемуарах портрет є моделлю світу, що відбиває авторську концепцію створеного характеру. Твори цього жанру можуть групуватись у цикли про різних героїв, об'єднаних постаттю автора. Наприклад, спогади Степана Крижанівського «Ми пізнавали неповторний час» поєднують три тематичні цикли: «Фронтові друзі» та «Учителі і соратники» – по 14 портретів, «Зустрічі на перехрестях» – 3 портрети. Іноді літературні портрети постають як компоненти складнішої жанрової структури. Прикладом може бути тетралогія Юрія Смолича «Розповідь про неспокій», що є велетенським мемуарним нарисом, в якому, крім характеристики суспільно-політичного життя впродовж кількох десятиліть, опису літературного процесу цього ж періоду, представлено літературні портрети багатьох письменників, учених, політиків. Такий характер мають також «Зустрічі і прощання» Григорія Костюка.

2. Літературний портрет як документально-біографічний твір про історичного діяча минулого, заснований на використанні документів, листів, свідчень сучасників тощо. Письменник у такому літературному творі теж створює образ героя з реальної дійсності. Героєм може стати будь-яка історична постать. Провідне значення тут має відповідність історичним документам та портретна подібність, а художній вимисел реалізується у відтворенні діалогів, побутових обставин тощо. Історія реальної особистості лежить в основі основних подій (фабули твору), його конфлікту та сюжету. Саме в художньо-цілісному зображенні живої індивідуальності людини – неповторності її «обличчя», мислення, мови, у точних фактах біографії, творчості – полягає естетична суть цього різновиду жанру літературного портрета.

Наші спостереження дозволяють припустити, що сучасні літературознавці розрізняють літературний портрет і роман – художню біографію. Розгорнене епічне полотно, побудоване на документальній основі, зазвичай називають художньою біографією. В європейській літературі класичним прикладом є романи-біографії французького письменника Андре Моруа «Три Дюма», «Олімпію, або життя Віктора Гюго», «Лелія, або життя Жорж Санд» та ін. Зазначимо, що Моруа розрізняє у своїй творчості роман-біографію і літературний портрет. Під рубрикою «літературні

портрети» опубліковано відносно невеликі безконфліктні твори, де переважають описові елементи та власні оцінки, фабула ослаблена або відсутня. Це документально-біографічні нариси «Стендаль», «Гюстав Флобер», «Антуан де Сент-Екзюпері» та ін.

Художня біографія у формі роману вимагає глибокого занурення в біографію письменника, її детального поетапного розкриття від народження до смерті з опорою на архівні документи, листування, свідчення сучасників. Літературний портрет не відтворює весь життєвий шлях свого героя. В ньому показано своєрідність митця через одну або кілька зустрічей автора зі своїм героєм або за документами певного періоду.

3. Літературний портрет як жанр літературної критики.

Це літературно-критичний нарис про життя та творчість письменника, близький до наукової біографії, але стислий, написаний у науково-популярному стилі, розрахований на масового читача. Такий портрет письменника сприймається літературознавцями І. Василенко, М. Мезенцевим та ін. як невід'ємний компонент літературно-естетичного аналізу, бо дозволяє поставити важливі проблеми, пов'язані з особистим внеском того чи іншого художника у розвиток літератури. Часто його називають творчим портретом. Цей жанр з 1960-тих років представляли такі літературні портрети, як «Тарас Григорович Шевченко» О. Дея, «Степан Васильченко» В. Костюченка, «Михайло Павлик» В. Качкана та багато інших. Цей різновид активно розвивається і в наші часи.

4. Літературний портрет як жанр науково-монографічного дослідження про творчість відомого діяча літератури, театру, живопису і т. д. Яскравим прикладом, на нашу думку може бути, дослідження М. Маринюка «Митрополит Андрей Шептицький і принцип позитивної суми», опубліковане 2019 р. Цей жанр наукового дослідження є реалізацією засад біографічного методу аналізу. Його суть у розкритті специфіки творчості письменника через факти особистого та суспільного життя, виявлення особливостей його мислення, характеру, манери поведінки у різноманітних прикметах індивідуального буття, що відбилися у творах.

Як наукове дослідження, літературний портрет реалізує три обов'язкові компоненти: елементи біографії, особливості епохи, своєрідність художнього світу митця.

О. Галич пропонує розрізняти такі жанрові різновиди літературного портрета: літературний портрет як жанр мемуарно-біографічної прози; літературний портрет як документально-біографічну оповідь про давно померлого історичного діяча, що ґрунтується на використанні біографічних матеріалів, листів, мемуарів сучасників; літературний портрет як жанр критики. Він не виділяє літературний портрет як жанр наукового дослідження [5].

Огляд позицій В. Барахова, О. Галича, М. Мельник, І. Василенко, М. Мезенцева та інших дослідників дозволяє визначити головні жанрові ознаки літературного портрета:

1. Документальність. Предметом зображення чи дослідження є реальний, а не вимислений персонаж; обставини, в яких зображено героя, теж є реально-історичними.
2. Суб'єктивність. Автор базується на особистих враженнях і дає власну оцінку портретованого та його оточення, яка зазвичай руйнує вже складені стереотипи. Специфічною рисою літературного портрета є новий, часом полемічний, ракурс образу портретованого.
3. Поєднання документальності і суб'єктивності підкоряється не фактам біографії предмету зображення, а логіці авторського бачення.
4. Літературному портрету притаманна мала форма.

На нашу думку, вказані ознаки можуть стати критеріями для виділення ще одного різновиду літературного портрета, не розглянутого вказаними літературознавцями, а саме – літературного портрета як ліричного жанру, який ми виявили у творчості М. Зерова та Є. Маланюка.

Бібліографія:

1. БАЗЫЛОВА Б. К. Модель жанра литературного портрета и его структура // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 2-2. – С. 153-156; URL: <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=6477>
2. БАРАХОВ В. С. Искусство литературного портрета. – М.: Наука, 1976.
3. ВАСИЛЕНКО І. М. Специфіка літературного портрета як жанру сучасної української мемуарної прози: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 “Теорія літератури” / І. М. Василенко. – Дніпропетровськ, 1997. – 22 с.
4. ВОРОНОВА Л.Я. Литературный портрет как жанр литературной критики // Жанры русской литературной критики 70-80-х гг. 19 века. – Казань, 1991
5. ГАЛИЧ О. Теорія літератури. URL: <https://ukrlit.net/info/galich/72.html>
6. Літературний портрет // Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – Київ: ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1: А – Л. – 608 с. – С. 573.
7. Літературний портрет // Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – Київ: ВЦ «Академія», 2007.
8. МЕЗЕНЦЕВ М.Т. Літературний портрет как жанр критики // Филологические этюды. – Ростов-н/Д, 1971.
9. МЕЛЬНИК М. Літературний портрет. До проблеми жанрової моделі / Вісник Львівського Університету Серія Журналістика. 2007. Вип. 31. С. 215-220 УДК 82-1/-9
10. ПОПОВЧУК Г. Літературний портрет: жанр, стиль. Реферат; URL: <https://ua-referat.com/uploaded/literaturnij-portret-janr-stile/index1.html>